

Ferdynand Pasternak

Przystosowana odnowa życia zakonnego : (uwagi na marginesie rozprawy o. A. Sroki pt. "Prawo i życie polskich reformatów")

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 20/1-2, 169-176

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O. FERDYNAND PASTERNAK

PRZYSTOSOWANA ODNOWA ŻYCIA ZAKONNEGO
(Uwagi na marginesie rozprawy O. A. Sroki pt. Prawo i życie
polskich reformatów)

Zapowiedziana przed soborem Watykańskim II¹ a zapoczątkowana przez sobór przystosowana odnowa stanów doskonałości (czyli tzw. „*accommodata renovatio*”) otrzymała w dokumentach soborowych i posoborowych² właściwe założenia doktrynalne oraz szczegółowe praktyczne ukierunkowanie. Wspomniane dokumenty podają bowiem zasady na których należy oprzeć dzieło odnowy poszczególnych wspólnot zakonnych, a nadto zawierają praktyczne wskazania i dyrektywy administracyjno-prawne dotyczące sposobów przeprowadzania tego dzieła.

Pomijając przepisy dyscyplinarne, regulujące procedurę prawną dokonywanej reformy, na szczególne podkreślenie zasługują wskazania doktrynalne, zawierające kryteria, na których w myśl tych dokumentów należy oprzeć dzieło odnowy.

Podstawą życia i działalności tzw. stanów doskonałości w Kościele — oprócz przepisów prawa powszechnego regulującego powstanie i posłannictwo oraz ich miejsce w organizmie Kościoła — stanowi przede wszystkim ustawodawstwo partykularne, czyli tzw. reguły i konstytucje zakonne, zatwierdzone przez kompetentną władzę kościelną. Zawierają one bowiem nie tylko podstawowe zręby organizacyjne, cele i posłannictwo poszczególnych wspólnot zakonnych, ale przede wszystkim ducha i myśli założycieli oraz nakreślone przez nich cele i formy działalności — tak w dziedzinie własnego uświęcenia członków przez zachowywanie rad ewangelicznych, jak i sposoby ich realizacji w życiu osobistym i wspólnotowym oraz w zewnętrznej, zwłaszcza apostołskiej działalności.

Odnowa zatem reguły i konstytucji zakonnych, którego to dzieła — w myśl wspomnianych wyżej dokumentów — dokonać powinny same zakony wewnątrz zakonnym dialogu, stanowić powinna fundament zaprogramowanej reformy — zgodnie z przy-

¹ Por. Kongres stanów doskonałości w Rzymie w 1950 r. i opublikowana po nim wielotomowa dokumentacja pt. *Acta et documenta Congressus generalis de statibus perfectionis, Romae 1950*.

² Por. Konst. dogmatyczną *Lumen gentium*, dekret *Perfectae caritatis* oraz normy wykonawcze *Ecclesiae sanctae* a także Instrukcję *Renovationis causam* z 1969 r. i in.

jętym założeniem, iż przede wszystkim odnowione ustawodawstwo, dostosowane do uchwał soborowych i wymagań współczesnych czasów, może być punktem wyjścia dla tej odnowy, zaktualizować posłannictwo poszczególnych wspólnot zakonnych i skierować ich działalność na nowe posoborowe tory.

Gdy idzie o założenia doktrynalne tak zaprogramowanej odnowy ustawodawstwa zakonnego — to w myśl wspomnianych wyżej dokumentów podstawowymi kryteriami powinny być: powrót do źródeł — a więc rzede wszystkim do wzoru życia Chrystusowego i zasad zawartych w Ewangelii, następnie do ducha i myśli założycieli, czyli do wytyczonego przez nich założonemu zakonowi charakteru, celu i posłannictwa, wreszcie dostosowanie tych elementów do teologiczno-prawnych sformułowań soboru Watykańskiego II i do współczesnych warunków życia.

Przed tym trudnym zadaniem stanęły więc po soborze wszystkie wspólnoty zakonne chcąc nie tylko wypełnić polecenie soboru, ale w żmudnym i wspólnotowym wysiłku odszukać i należycie określić własną drogę i własne miejsce we wspólnocie Ludu Bożego.

Rzecz jasna — do celu tak wytyczonego prowadzić mogą różne drogi. Większość zgromadzeń zakonnych, biorąc pod uwagę naglące terminy wyznaczonej przez Stolicę św. reformy, obrała drogę najprostszą — przystępując na kapitułach generalnych (tzw. specjalnych czyli konstytucyjnych) do rewizji poszczególnych ustaw i dostosowując je do soborowych dokumentów. W ten sposób — zgodnie z zaleceniem Stolicy św. — usunięto przepisy przestarzałe a na ich miejsce wprowadzono nowe, dyktowane wymaganiami naszych czasów, często nie tylko *iuxta et praeter legem universalem*, ale także *contra legem* — na co już konieczna była zgoda Stolicy św. Tak przejrzane i zrewidowane, a często w dużych partiach na nowo zredagowane konstytucje i dyrektoria przedstawiano następnie do zatwierdzenia Stolicy św. i zatwierdzenie takie uzyskiwano³.

Było jednak wiele zakonów i zgromadzeń, które podejmując określony dość ścisłymi terminami czasowymi reformę — równocześnie, poprzez pogłębione studia naukowe sięgnęły do źródeł i dokumentów, poddały także analizie okoliczności historyczne swego powstania, ducha i wskazania założycieli, starając się w ten sposób i na takich podstawach ustawić prawidłowo zasady i zakres reformy, by w ferworze zmian nie zagubić własnej tożsamości i właściwego sobie posłannictwa.

Gdy idzie o wspólnoty zakonne powstałe lub działające w Pols-

³ Normy soborowe przewidywały, aby w konstytucjach pozostawić tylko przepisy podstawowe, drugorzędne zaś i szczegółowe należało przenieść do dyrektoriów lub zwyczajników, które nie wymagały zatwierdzenia Stolicy św. Por. DZ n. 3; ES n. 12—14.

ce — to kilka spośród nich zapoczątkowało już takie studia⁴. Ostatnio zaś ukazała się w Krakowie, nakładem ojców Franciszkanów-Reformatów, rozprawa doktorska O.A. Bronisława Sroka p.t. *Prawo i życie polskich reformatów*⁵, która jako sumienne i rzetelne studium źródłowe zasługuje ze wszechmiar na podkreślenie i omówienie, zwłaszcza pod kątem i w kontekście przeprowadzanej odnowy.

Zasługuje na to tym bardziej, iż nie tylko w sposób właściwy ustawia postulowaną przez sobór odnowę, ale także dotyczy zakonu w życiu i działalności Kościoła w Polsce bardzo zasłużonego, który (choć wyrósł z wielkiej rodziny zakonu franciszkańskiego) posiada jednak własne założenia doktrynalne i właściwe sobie posłannictwo.

Zasada powrotu do źródeł i chęć prawidłowego odczytania myśli Założyciela kazały Autorowi omawianej rozprawy sięgnąć do początków rodziny franciszkańskiej, zebrać okoliczności historycznej jej powstania oraz założenia organizacyjno-prawne, które stanowiły pierwsze zręby ustawodawstwa franciszkańskiego. Na tej szerokiej bazie historyczno-prawnej ukazuje także Autor genezę Reformatów. Jak z tych wywodów — opartych na przekazach źródłowych — widać, Reformaci powstałi w krajach zachodniej Europy w wyniku ruchów reformistycznych w zakonie franciszkańskim na przełomie XVI i XVII stulecia, jako część tzw. obserwantów (bernardynów), pozostając jednak nadal pod władzą generala całego zakonu. W takim charakterze i w tym samym czasie pojawiają się oni równocześnie w Polsce. Od tzw. obserwantów (bernardynów) różnili się Reformaci nie tyle ustawodawstwem generalnym (uchwalanym na kapitułach generalnych całego zakonu), ile prowincjonalnym, czyli tzw. statutami, które uchwałyły kapituły prowincjonalne.

Uchwały te — zdaniem Autora — wyrażały najlepiej „pierwotnego ducha Założyciela... i stały się w zakonie franciszkańskim wzorem” prawidłowej i autentycznej akomodacji ducha Założyciela do życia zakonników we wspólnocie reformackiej.

By zamierzony cel osiągnąć, czyli uchwycić i wykazać specyfikę

⁴ Por. O. F. Pasternak, *Historia kodyfikacji konstytucji zakonu paulinów od 1308—1930 r.*, *Nasza Przeszłość*, 31 (1969) ss. 11—74.; O. Z. Komosiński, *Próby osiedlenia się Braci Mn. Kapucynów na Śląsku w XVII w.*, *Prawo Kanoniczne*, 18 (1975) 3—4; tenże, *Założenie pierwszego kapucyńskiego klasztoru...*, *Prawo Kanoniczne*, 19 (1976) 1—2; Ks. J. Dolina, *Konstytucje zakonne Zgrom. Zmartwychwstania P. N. J. CH.* (maszynopis oddany do druku w Prawie Kanonicznym); Ks. J. Kałowski, *Odnowa zakonu Marianów* (maszynopis oddany do druku w Prawie Kanonicznym), i inne.

⁵ O. Albin Bronisław Sroka, *Prawo i życie polskich reformatów, w 350 rocznicę powstania 1623—1973*, Kraków 1975 (mała poligrafia) ss. 358.

duchowości reformackiej zawartej w statutach prowincjalnych i najbliższej — zdaniem Autora — myśli Założyciela, Autor zbiera i poddaje gruntownej analizie ustawodawstwo partykularne (częściowo także generalne) czterech prowincji reformackich w Polsce od XVII do XIX wieku, wykorzystując także — oprócz tych źródeł prawnych — przekazy historyczne i związaną z przedmiotem bibliografię — dając w ten sposób możliwie pełny obraz życia i działalności reformatów w tym okresie. Z zestawienia tych przekazów i dokumentów wydaje się słusznym i przekonywującym wniosek Autora, iż istotnie Reformaci swoim życiem i działalnością „wnieśli olbrzymi wkład w formowanie się życia moralnego i religijnego w polskim społeczeństwie” do końca XVIII wieku, odkąd zaznacza się już stopniowe osłabienie ich wpływów spowodowane warunkami polityki zaborców.

Omawiana zatem rozprawa stanowi dla wspólnoty reformackiej pierwsze i całościowe, a przy tym źródłowe opracowanie tego tematu na bazie innych dotychczasowych prac przyczynkarskich. I choć baza ta powinna być podstawą do dalszych szczegółowych studiów nad poszczególnymi zagadnieniami (które stanowią temat kolejnych rozdziałów), to jednak byłyby one w przyszłości niemożliwe bez zgromadzenia przez Autora i dokonanej przez niego syntezy tego olbrzymiego historyczno-prawnego materiału⁶.

Tematyczny układ pracy jest logiczny i konsekwentny, Autor stara się bowiem objąć i właściwie uszeregować całość związanej z tematem problematyki, przechodząc od zagadnień ogólnych i podstawowych (zewnętrzne okoliczności historyczne i organizacja prawna wspólnoty) do coraz bardziej szczegółowych (organizacja wewnętrzna, życie i działalność), która to zasada stanowi metodę układu, nie tylko całej pracy, ale i poszczególnych rozdziałów.

Przechodząc do zasygnalizowania tematyki poszczególnych rozdziałów (zwłaszcza pod kątem ich przydatności w posoborowym dziele tzw. przystosowanej odnowy) — warto zauważyć, iż zgodnie z przyjętą przez Autora metodologią — tematem rozdziału 1-go, który stanowi ogólne wprowadzenie historyczne do omawianej w rozprawie problematyki, jest *geneza i okoliczności historyczne powstania Reformatów w łonie rodziny franciszkańskiej oraz rozwój ich ustawodawstwa partykularnego od czasów najdawniejszych aż do najnowszych*, najpierw w prowincjach zagranicznych a następnie bardziej szczegółowo w prowincjach polskich. W rozdziale tym Autor poddaje gruntownej analizie prawnej nie tylko statuty poszczególnych polskich prowincji Reformatów, ale także księgi liturgiczne, czyli tzw. *ordynarze i ce-*

⁶ Chodzi tu zwłaszcza o historyczno-prawną ewolucję poszczególnych instytucji — o czym Autor sam wspomina na s. 15.

remoniały uzasadniające odrębności ich i specyfikę, zbiera w całość to rozrzucone w różnych dokumentach ustawodawstwo, systematyzuje je i ukazuje jego chronologiczny rozwój⁷.

Tematem rozdziału 2-go jest *Ustrój wewnętrzny prowincji reformackich*, w którym Autor ukazuje organizację prawną, zarząd i administrację polskich prowincji i domów zakonnych. Zgromadził tu Autor bardzo dużą ilość szczegółowych przepisów, zaczerpniętych z różnych źródeł partykularnych, m. in. ze statutów i postanowień kapitulnych oraz wizytacyjnych a nawet zachowanych inwentarzy klasztornych, by na podstawie tych źródeł określić bliżej funkcję i zakres władzy poszczególnych urzędników, tak w dziedzinie zarządu wspólnotą jak i w zarządzie dobrami materialnymi prowincji i domów. Do rozdziału tego włączył też Autor ciężący na przełożonych i całej wspólnotcie obowiązek opieki nad chorymi i obrzędy chowania zmarłych. Wszystkie te zebrane szczegółowe przepisy dają pełny obraz organizacji prawnej — zewnętrznej oraz życia wewnętrznego wspólnot reformackich.

Rozdział 3-ci, zatytułowany *Wychowanie młodzieży zakonnej*, poświęcony jest formacji zakonnej, która prowadzi od kandydatury poprzez studia seminaryjne aż do kapłaństwa. Dotyczy zatem problematyki, która po organizacji prawnej społeczności należy do elementów istotnych życia zakonnego. Ukazuje tu Autor na podstawie istniejących i obowiązujących w prowincjach reformackich przepisów, zawiły i trudny mechanizm doboru kandydatów, metody wychowawcze właściwe dla duchowości reformackiej i kierunki zakonnych studiów. Zbierając i systematyzując ten rozległy materiał ustawodawczy — Autor stwarza tym samym podstawy do podjęcia i właściwego ukierunkowania posoborowej odnowy formacji zakonnej w myśl Instrukcji Stolicy św.⁸. Do rozdziału tego dołączona jest kwestia o bibliotekach i archiwach zakonnych, która ma bliski związek z pracą intelektualną i studiami w zakonie, stanowiąc dla nich konieczne zaplecze bibliograficzne i dokumentarne.

Zgodnie z przyjętą metodą — w rozdziale 4-tym przechodzi Autor do analizy, w oparciu o dokumenty, życia ascetycznego wspólnoty, związanych z nim praktyk ascetycznych i ich realizacji. Nagromadzony tu materiał ustawodawczy ukazuje drogi i sposoby zdobywania przez zakonników doskonałości rad ewangelicznych w oparciu o własną duchowość i charakterystyczne dla niej praktyki ascetyczne. Do tego celu służącej mają: brewiarz, medytacje,

⁷ Warto zauważyć, iż posoborowe dyspozycje o podlegającym zmianom przepisach dyrektorów zak. (DZ n. 3 i ES n. 12—14) stosowano w zakonach franciszkańskich od najdawniejszych czasów odnośnie tzw. statutów generalnych i prowincjalnych.

⁸ Por. Instrukcja *Reformationis causam* z 6. I. 1969 r. o formacji zakonnej.

kapituły przewinień, umartwienia, posty i inne szczegółowe praktyki pokutne. Wydaje się, iż jest to rozdział bardzo ważny — próbuje bowiem zebrać i ująć w pewien system duchowość wspólnoty reformackiej, czyli dziedzinę decydującą — obok własnej organizacji prawnej — o własnej drodze do doskonałości zakonnej przy zastosowaniu właściwych sobie środków, stanowi zatem jakgdyby rację bytu w Kościele i decyduje o odrębności własnej drogi w rodzinie franciszkańskiej.

W związku z tym — wydaje się — iż po tym rozdziale powinien Autor umieścić rozdział końcowy *Szczególne przejawy zakonnego ślubu ubóstwa*, jako dopełnienie specyfiki duchowości reformackiej — a dopiero po nim umieścić, jako końcowy, rozdział 5-ty o zewnętrznej pracy duszpasterskiej. Zrozumiałą jest jednak intencja Autora, iż w tym rozdziale o ubóstwie chciał widzieć uwieńczenie całej pracy i jakgdyby jej rekapitulację (s. 15). A zatem kolejny rozdział 5-ty poświęca Autor *zewnętrznej pracy apostołskiej i duszpasterskiej*. Omawia tu szczegółowo formy tej działalności, a więc kaznodziejstwo, misje ludowe, administrowanie sakramentu pokuty, mszę św. i inne paraliturgiczne nabożeństwa, wreszcie trzeci zakon i bractwa. I przyznać trzeba, że jakkolwiek jest to działalność zewnętrzna, to jednak i w niej przejawia się w sposób widoczny charakterystyczna duchowość reformacka i właściwe jej postannictwo. Podobnie mogłoby się wydawać, iż kwestia końcowa tego rozdziału *śpiew chóralny i muzyka* jest sztucznie doklejona do omawianej tu tematyki. W rzeczywistości jednak i ona (zwłaszcza w kontekście dzisiejszych czasów) stanowić może formę podniesienia splendoru służby liturgicznej i określonego apostołstwa. I jeśli gdzieś szukać można społecznego wpływu Reformatorów na życie Kościoła w Polsce, to uwiadczenia się to szczególnie w ich pracy apostołskiej i duszpasterskiej (zwłaszcza przez misje ludowe, bractwa itp.). Powinno to zainteresować nie tylko prawników z tytułu podstaw organizacyjno-prawnych tej działalności, ale także teologów-praktyków i historyków Kościoła w Polsce. Dziedzina ta stanowi m. in. o twórczym wkładzie tej rozprawy do dalszych studiów nad historią i rozwojem stanów doskonałości w Polsce, historią ascetyki zakonnej oraz stosowanymi w pracy apostołskiej formami duszpasterstwa.

Końcowy rozdział 6-ty traktuje — jak już wspomniano — o *szczególnych przejawach zakonnego ślubu ubóstwa*. W zamierzeniach Autora ma to być nie tylko rekapitulacja pracy, ale także swego rodzaju „Leitmotiv” decydujący o specyfice duchowości reformackiej i przenikający nie tylko organizację prawną, ale przede wszystkim życie ascetyczne oraz działalność apostołską tychże Reformatorów. Porusza tu Autor takie kwestie jak: źródła utrzymania zakonników (posiadane dobra i darowizny, praca, kwesta), zarząd dobrami materialnymi, strój zakonny noszący znamiona

ubóstwa, wreszcie fundacje klasztorów i architektura budynków reformackich wyrażające także ducha ubóstwa.

Można zatem stwierdzić, przeglądając poruszoną w pracy tematykę, iż w rozprawie swojej objął Autor całość zagadnień związanych z historią, organizacją prawną, życiem i rozległą działalnością Reformatów. Do tego na podkreślenie zasługuje zgromadzenie olbrzymiej bibliografii przedmiotu (zarówno w źródłach jak i w opracowaniach), a nawet zamieszczenie niektórych pozycji źródłowych w dołączonych do pracy aneksach, mapach i fotokopiach tytułowych stron dokumentów. Wprawdzie omawiana rozprawa nie pretenduje do całościowego i jakby monograficznego opracowania wszystkich poruszonych w niej kwestii. Z pewnością zasygnalizowane tu szczegółowe zagadnienia wymagać będą dalszych studiów analitycznych pod kątem ich ewolucji. Niemniej stanowi ona jednak podstawową bazę historyczno-prawną i źródłową zarazem do podjęcia tych dalszych szczegółowych badań.

Jest to zatem rozprawa sumienia i rzetelna, którą Autor oddał niemałe usługi swemu zgromadzeniu, nie tylko w 350-lecie jego powstania, ale także stworzył poprzez dokonane studia naukowe podstawę do podjęcia i właściwego ukierunkowania posoborowej odnowy. Praca jest bowiem ilustracją praktycznej realizacji podstawowych idei Założyciela, które Reformaci starali się najwierniej i najsurowiej realizować w swoim życiu — w porównaniu z innymi wspólnotami rodziny franciszkańskiej. Ukazanie tych idei wiodących i ich realizacji w życiu stanowi w czasach posoborowej odnowy oraz powrotu do źródeł poważny wkład w dzieło samej odnowy, którym zainteresować się mogą także inne wspólnoty z rodziny franciszkańskiej.

Warto w końcu zauważyć, iż na przykładzie zakonu Reformatów uwidocznili Autor niezwykle doniosłą prawdę o konieczności zachowania swej ideologicznej tożsamości w bardzo trudnych i zmieniających się kolejach życia, nie tracąc przy tym istotnych cech swojej duchowości w konfrontacji z modnymi i często urzekającymi postępowością hasłami nowych czasów. Gdy idzie o Reformatów — było to bezsprzeczną zasługą zarówno zarządu, jak i poszczególnych członków oraz ich właściwej formacji do wierności ideom Założyciela, co i we współczesnym dziele odnowy może mieć określone implikacje, aktualne nie tylko dla Reformatów.

Uzasadniając swoją rację bytu i odrębności reformackie w rodzinie franciszkańskiej — Autor chyba słusznie zauważa (s. 306), iż nie każdą „reformę” należy oceniać ujemnie — powstanie zaś Reformatów, jako odłamu zakonu franciszkańskiego, należy nawet ocenić jako „błogosławiony rozłam”. Legitymuje się on bowiem pozytywnym wkładem w realizację autentycznie odczytanych idei Założyciela w życiu wspólnoty reformackiej oraz w jej działalność-

ci — a to już dostatecznie uzasadnia rację i sens takiej reformy. Nie odmawiając słuszności temu stwierdzeniu, podkreślić jednak należy bezsporny fakt o wielkim bogactwie idei św. Franciszka, które znalazły naśladowców nie tylko w zakonach franciszkańskich różnych odłamów (konwentualni, kapucyni, bernardyni, reformaci), ale także w tzw. Trzecich zakonach reguły św. Franciszka oraz w licznych stowarzyszeniach tercjarskich, by dopiero w tak wielorakiej interpretacji — mogły być one w pełni i we wszystkich swoich aspektach realizowane.

Sygnalizując tę rozprawę należy życzyć, by była ona zachętą, także dla innych zakonów męskich i żeńskich w Polsce, do własnych pogłębionych studiów historyczno-prawnych, które stać by się mogły podstawą poważnie potraktowanej tzw. przystosowanej do nowych czasów, posoborowej odnowy życia zakonnego.